Диаграмма 1

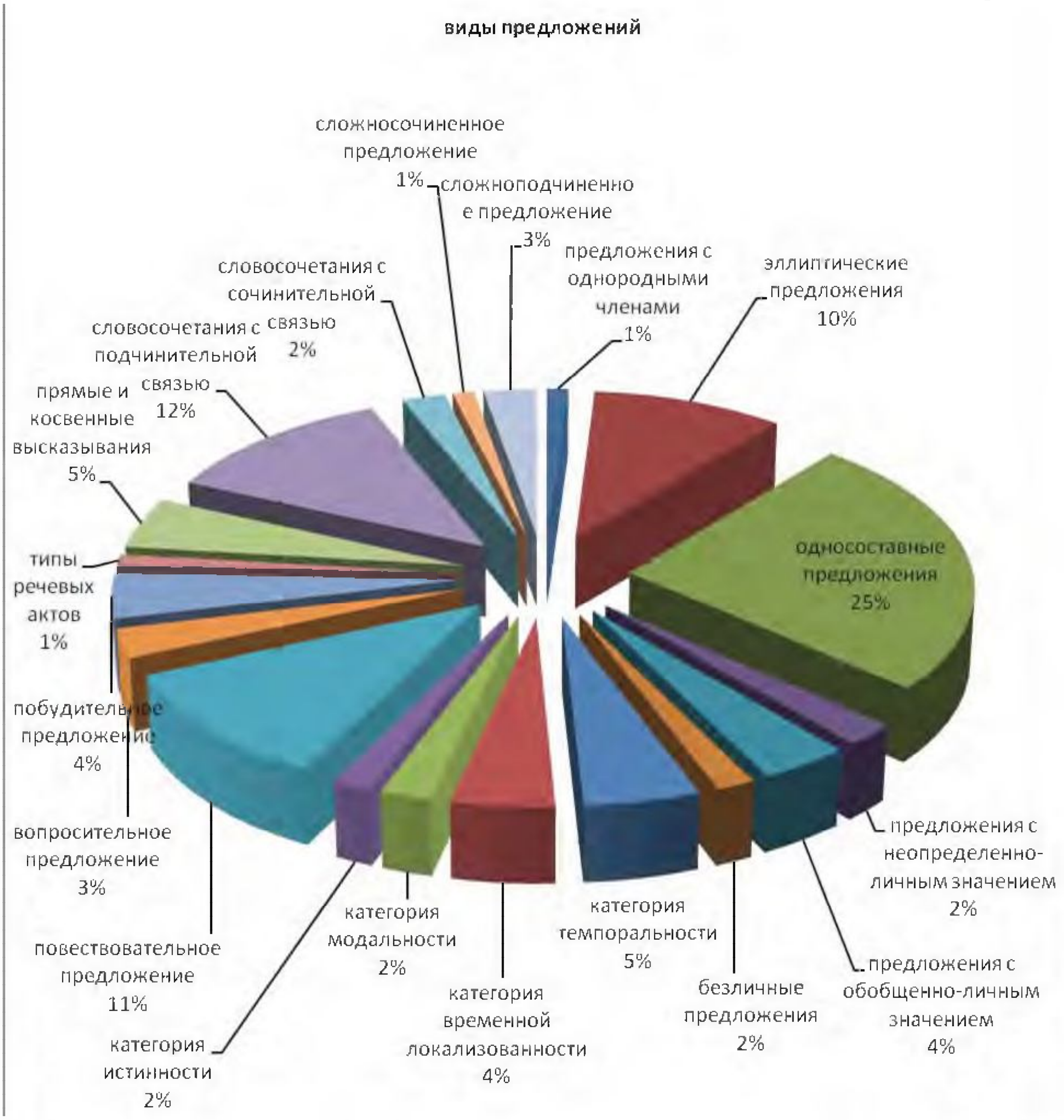

Результаты данного исследования были использованы одной из рекламных компаний города Нижнекамск Республики Татарстан на русском, немецком и английском языках.

Литература

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. – М.; Л.: Наука, 1964. – 105 с.

УДК 81

Г.Х. Нариманова

Старокаширская СОШ, с. Сарманово, Россия

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СЛОЖНОГО СУФФИКСАЛЬНОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ТАТАРСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация. *Изучение татарского языка в сравнительном аспекте с английским языком началось сравнительно недавно. Попытка изучения словообразования татарского языка в сравнении с английским*

языком – это первая ступень в изучении языка в целом. Словообразовательная система – это краеугольный камень любого языка. Особый интерес вызывает сравнительное изучение суффиксального словообразования татарского и английского языков.

Ключевые слова: *сравнительный анализ, татарский язык, английский язык, словообразование, суффикс.*

G.K. Narimanova

Starokashirskaya School, Sarmanovo, Russia

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE COMPLEX SUFFIXAL WORD FORMATION OF THE TATAR AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract. *The study of the Tatar language in comparative aspects with the English language began relatively recently. An attempt to study word formation of the Tatar language in comparison with the English language is the first step in the study of the language as a whole. The word-formation system is the cornerstone of any language. Therefore we are interested in the comparative study of the suffixal word formation of the Tatar and English languages.*

Key words: *comparative analysis, Tatar, English, word formation, suffix.*

ТАТАР ҺӘМ ИНГЛИЗ ТЕЛЛӘРЕНДӘ СҮЗ ЯСАЛЫШЫНЫҢ ЧАГЫШТЫРМА АНАЛИЗЫ

Һәр телнең нигезен аның сүз ясалыш системасы тәшкил итә. Шуңа күрә дә күп кенә галимнәр беренче чиратта татар һәм инглиз телләрен чагыштырма-типологик планда өйрәнгән чакта нәкъ шушы мәсьәләгә игътибар итәләр.

Чагыштырма-типологик тикшеренүнең объекты – инглиз һәм татар телләренең катлаулы суффиксаль сүз ясалышы. Соңгы вакытта сүз ясалыш процесс проблемасы күп кенә телләрдә лингвистларның игътибар үзәгенә әйләнде. Сүз ясалышы – лингвистиканың мөһим бүлеге. Е.С.Кубрякова билгеләп үткәнчә, әлеге бүлек телнең үзенә бер төрле, “глобаль тел системасы эчендә яшәп килүче”, подсистемасын өйрәнә [1, с.82]. Бигрәк тә сүз ясалыш өлкәсендә телнең үсеш законнары ачык күренеп тора. Башка сфералар белән чагыштырганда, әлеге сферада телнең үсеше һәм аның төп үзенчәлекләрен яхшырак күзәтергә, шулай ук тикшеренелә торган телләрнең төрлечә структурада булуын ачыкларга мөмкин. В.Д.Аракин бу турыда шундый сүзләр әйткән: “Сүз ясалышы ул – үзенә бер төрле чара һәм ысуллар системасы, ул һәрбер телнең структур компонентларына керә, һәм, шулай булгач, аның типологик характеристикасына турыдан-туры бәйләнешле” [2, с.69].

Татар һәм инглиз телләренең катлаулы сүз ясалыш системасын анализлауга багышланган Р.Г.Әхмәтҗанова диссертациясендә кызыклы нәтиҗәләр күзәтелә [3, с.198]. Галимәнең типологик анализы чагыштырулы телләрнең төрле телләр гаиләләренә керүләрен, күп кенә универсаль механизмнарга ия булуларын (бер типлы КСС ясалу ысуллары, уртак структур, функциональ һәм семантик тенденцияләре булуын) күрсәтә. Бер-берсе белән чагыштыруга караганда, әлеге телләрнең дифференциаль сыйфатлары барлыгы күренә. Дифференциальлек КСС төрле морфемалы төзелеше, структур типларның үзара төрле мөнәсәбәте, яңадан аңлау операцияләренең төрле характерлы булуында күренә.

Дифференциаль сыйфатлары булуга карамастан, типологик яктан уртак сыйфатларга ия булулары әлеге телләрнең охшашлыгы турында сөйли. Шуңа күрә башкарылган тикшеренүнең нәтиҗәләрен киләчәктә төрле системалы КСС өйрәнүдә, лексикография практикасында һәм төрки телле аудиториягә инглиз телен укытуда кулланырга мөмкин [4, с.19-20].

Хәзерге тел белемендә чагыштыру һәм типологик юнәлешләр күбрәк урын ала башлады, бер яктан, алар шул рәвешле гомуми теорияне яңача формалаштыра, икенче яктан, аерым телләрнең структурасын, охшашлык һәм аерымлыкларын тирәнрәк ачып бирә. Хәзерге фәндә чагыштыру-типологик тикшеренүләргә игътибар зур, төрле система телләрен чагыштырма-типологик яктан өйрәнү мәсьәләсе тел белеменең актуаль проблемаларыннан берсе булып тора. В.Стракова әйтүенчә, ике телнең сүз ясалыш системаларын чагыштыруның ике ысулы: морфологик һәм семантик ысуллары бар. Беренче очракта сүз ясалыш чаралары һәм аларның мәгънәләрендә охшашлык һәм аерымлыклар исәпкә алына, икенче очракта – анализлана торган комплекс өчен семалар (мәгънә төсмерләре) җыелмалары чагыштырыла, билгеле бер мәгънә белдерү өчен хезмәт иткән сүз ясалыш класслары урнаштырыла [5, с. 81]. Типологик тикшеренүләр һәрбер чагыштырыла торган телнең специфик үзенчәлекләрен ачыграк характерларга мөмкинлек бирә. Төрле телләрнең сүз ясалыш

системаларын, шулай ук аларның аерым өлкәләрен чагыштыру – контрастив тикшеренүләрнең иң аз өйрәнелгән өлкәсе. Әмма тикшеренүчеләр тарафыннан мондый өйрәнүнең теоретик планда да, гамәли яктан да мөһимлеге кабат-кабат билгеләнеп килде.

Лингвистикада сүзләр кушу һәм сүз ясалышы үзенчәлекләре турында күп кенә мәгълүмат тупланганга карамастан, күп кенә сораулар ачыкланмаган килеш кала бирә. Сүз ясалышының төрле ысулларына махсус характеристика бирү тиешле тасвирлама таләп итә. Катлаулы суффиксаль сүз ясалышы инглиз телендә дә, татар телендә дә телнең барлык көнкүреш сфераларындагы лексик составын баетуын дәвам итә. Катлаулы суффиксаль сүз ясалышы – лингвистиканың иң катлаулы күренешләреннән берсе. Кимендә ике тулы мәгънәле компоненттан торган катлаулы төзелмә буларак, ул үзенә тикшерепүчеләрнең игътибарын аңлаешсыз барлыкка килү ысулы белән җәлеп итә, ә бу чагыштыру ягыннан кызыклы.

Инглиз телендә катлаулы суффиксаль сүз ясалышы проблемалары җентекләбрәк өйрәнелгән. Иң беренче булып “катлаулы ясалма сүз” термины безгә С.С.Хидекель эшендә очрый. Анда ул “ике сүз ясалыш ысулы – кушу һәм ясалуның – берьюлы эшләп һәм үрелеп килүе” юлы белән барлыкка килгән сүзләрне өйрәнә [6, с.184].

Англистикада КСС дип деривация һәм композициянең бербөтен сүз ясалыш актында үзара бәйләнештә торуы һәм үзенә генә хас специфик сыйфатларга ия булган аерым бер мөстәкыйль ысул булуы белән характерланган төзелмәне аңлыйлар. Әлеге сүз ясалыш ысулы өчтән дә ким булмаган морфеманың — суффиксаль һәм ике яки күбрәк сүз статусына ия нигезләрнең берьюлы үзара бәйләнеше процессында барлыкка килә. Барлык төзелмәнең ономасиологик базисы булып суффикс тора. Мәсәлән, *blue — eyed /with blue eyes— зәңгәр күзле/, teen—ager /person from the age 13 through 19 –* бала/.

Татар тел белемендә Ф.А.Ганиев, Д.Г.Тумашева, Ф.С.Фасеев, В.Н.Хангильдиннең да катлаулы суффиксаль сүзләр турында фикерләре бар. И.Гигановның XIX йөз башында бастырылган мәгълүм грамматикасында татар телендә катлаулы сүзләрнең күплеге турында әйтелә [7, с. 81]. И.Гиганов катлаулы сүзләргә шулай ук кайбер кисәкчәле сүз тезмәләрен дә кертә. Катлаулы сүзләр дип ул әйберләр яки кешеләрнең кыяфәт һәм халәтен тасвирлаучы түбәндәге сыйфатларны атый: әлеге төзелмәдә алдан сыйфатланучы исем килә, ә сыйфаты -лы/-ле ялганмасына ия була: ак йөзле «белолицый», каракашлы «чернобровый», башсыз «безголовый».

Д.Г. Тумашева һәм Ф.С.Фасеев мондый төзелмәләрне катлаулы сүзләргә кертәләр [7, с.19]. Икенче караш буенча, катлаулы суффиксаль төзелмә ул – ике, сирәк күбрәк тамырның берьюлы кушылуы һәм суффиксациясе. Сүз ясалыш суффиксына ия ике тамыр яки нигезнең катлаулы сүз ясап кушылуы катлаулы суффиксаль сүз ясалышы булып тормый. Ф.А.Ганиев моны түбәндәге мисал белән аңлата: “ассызымлау” (подчеркнуть) сүзендә суффиксация бер үк вакытта беренче һәм икенче компонентны кушып ясалган, чөнки татар телендә ас сызым дигән мөстәкыйль катлаулы сүз яки синтаксик сүзтезмә юк. Шуңа күрә әлеге сүз катлаулы суффиксаль сүз ясалышының нәтиҗәсе булып тора.

КСС ономасиологик нигезе булып инглиз телендә (-ed) суффиксы һәм татар телендә (-лы/-ле) суффиксы тора. Ике генетик туган булмаган телләрнең суффиксаль сүзъясалыш өлкәсен тикшергән вакытта без морфологик типология уртаклыгы турында сүз йөртә алабыз. Ике телдә дә КСС структурасы алдагыдан гыйбарәт: мөһим типологик структуралы тип буларак ике нигезле тип тора. Инглиз һәм татар теленең изоморфлы структуралы типлар фонды инглиз теленең КСС гомуми саныннан 85 процент һәм татар теленең шул ук сүзләр гомум саныннан 62 процент тәшкил итә. Исем, сыйфат һәм фигыльләр ономасиологик билге барлыкка китерүче актив сүз төркемнәре булып торалар. Инглиз телендә сүз ясауда актуаль кулланылган суффикслар булып *–ed,* татар телендә *-лы/-ле, -чы/-че* кушымчалары тора.

Нәтиҗә ясап әйткәндә, инглиз телендә сүзләр янәшәлек бәйләнеше ярдәмендә кушылалар, татар телендә исә янәшәлек бәйләнеше һәм агглютинация бик актив. Ике телнең дә күпчелек сүзләре синтаксик ияртүле бәйләнеш нигезендә ясала.

Литература

1. Аничков И.Е. Труды по языкознанию. / Составитель и ответственный редактор проф. В.П. Недялков. – СПб: Наука, 1997.
2. Апресян Ю.Д. Проспект активного словаря русского языка. – М.: Языки славянских культур, 2010. – 104 с.
3. Ахметьянов Р.Г. Общая лексика духовной культуры народов Среднего Поволжья. – М: Наука, 1981. – 144 с.
4. Смирницкий А.М. Лексикология английского языка. – М.: Московский Государственный

Университет, 1998. – 260 с.
5. Соболев П.А. Словобразовательная полисемия и омонимия. – М.: Просвещение, 2005. –120с.
6. Хисамова Ф.М. Татар теле морфологиясе: Югары уку йортлары өчен дәреслек. – Казан: Мәгариф, 2006. – 335 б.

УДК 8111.161.1‘282:‘373.42

С.Р. Никишина

Казанский федеральный университет, г. Елабуга, Россия

ОСОБЕННОСТИ АНТОНИМО-СИНОНИМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. *В статье исследуется взаимосвязь антонимии и синонимии в татарском языке, показаны проявления системных отношений в лексике, анализируются критерии взаимодействия антонимов с синонимами.*

Ключевые слова*: татарский язык, синонимический ряд, антонимические противопоставления, синонимические отношения.*

S.R. Nikishina

Kazan Federal University, Elabuga, Russia

PECULIARITIES OF ANTONYM-SYNONYMOUS RELATIONS IN THE TATAR LANGUAGE

Abstract. *The article scrutinizes the interconnection of antonymy and synonymy of the Tatar language, the author analyzes the criteria of antonyms and synonyms interaction, shows the manifestations of systemic relations in the lexis.*

Key words: *Tatar, synonymic row, antonymic oppositions, synonymic relations.*

«Современная лексикология рассматривает синонимию и антонимию как крайние, предельные случаи взаимозаменяемости и противопоставленности слов по их содержанию. При этом если для синонимических отношений характерно семантическое сходство, то для антонимических – семантическое различие» [2, с.139-142].

«Семантическая основа антонимии – логическая противоположность внутри одной категории. Различия действительности выражены в противоположных логических понятиях и языковых антонимических отношениях. Центральным понятием в антонимической теории является понятие противоположности» [3, с.18-21].

Каждому синонимическому ряду соответствует определенный антоним. Например, *тиле* (глупый), *ахмак, юләр, тинтәк, аңгыра, акылсыз, мәгънәсез. Все* эти слова составляют синонимический ряд и каждому слову соответствует антоним *акыллы* (умный); *тиле — акыллы, ахмак - акыллы, юләр - акыллы, тинтәк - акыллы, аңгыра - акыллы*.

Если образовать пару антонимов из слов двух синонимических рядов с противоположным значением, наблюдается притяжение какого-то слова только к одному из слов другого синонимического ряда. Причем взаимозаменяемость образованных синонимических пар ограничена. В качестве примера приведем следующий синонимический ряд: *зиннәтле* (роскошный) – *күркәм* (великолепный) – *кыйммәтле* (дорогой). Одни синонимы указывают на стоимость, другие – на его красоту, богатое убранство. Кроме того, при составлении антонимических пар берутся во внимание те смысловые значения, которые свойственны словам этих синонимических рядов: *кыйммәтле* (дорогой) – *очсыз* (дешевый) (товар); *бай* (роскошный) – *фәкыйрь* (бедный) (человек); *зиннәтле* (роскошный) – *фәкыйрь* (жалкий) (наряд); *күркәм* (великолепный) – *мескен* (убогий) (вид).

В пословицах и поговорках выбор вышеупомянутых синонимов продиктован также и контекстом. Например, «*Күркәм кием тән зиннәте, күркәм халык җан зиннәте» -* «Роскошная одежда украшает тело, а хороший нрав украшает душу». Здесь при употреблении одного и того же слова «*күркәм»* сравниваются и сопоставляются тело и душа человека.

В ходе исследования синонимического ряда слов, образующих антонимические пары, было выяснено, что в составе пословиц и поговорок больше встречаются слова типичные для разговорной